

2 De verhouding tussen het sociale en het economische

Over het denken in pijlers

prof.dr. J.W. Duyvendak

2.1 Inleiding: over conjuncturen

Op donderdag 4 januari 2001 schreef Jan Mulder een column in de Volkskrant, getiteld: 'Zwarte economiemagie'. Het eerste deel van de column luidde als volgt:

'Korte samenvatting van het voorgaande. Winst, meer winst, groei, meer groei, begrotingsoverschot, economische bloei, enorme meevallers, torenhoge toekomstverwachtingen, overname-luxe en internet-opkomst, omhoog de Nasdaq, er overhéén met die Dow Jones, nog eens hosanna en: it's the economy, stupid! Jarenlang *boomt* Amerika en gisteren staat er ineens dit op de voorpagina: "Recessie dreigt voor Amerikaanse economie". Dinsdag is alles nog koek en ei, woensdag is de suiker bij wijze van spreken al op de bon. Pagina 2: "Barometer VS voorziet zwaar weer economie". Een kop daaronder heeft het al bijna toegeslagen: "Californië op rand van energiecrisis". Als de financiële positie van de twee grote nutsbedrijven aldaar niet snel verbetert, zit de gouden staat binnenkort zonder stroom. Kaarsen zijn schaars. Silvester Stallone (slechte ogen) wil verhuizen en G. Verberne, econoom van de Fortis Bank, waarschuwt in *de Volkskrant* voor een recessie.'

De ontwikkeling van de economie gaat gepaard met ups en downs, met Kondratieff-golven, met varkenscycli, in andere woorden: met conjuncturen. Na een periode van hoogconjunctuur worden we nu, begin 2001, overvallen door dreigende berichten over recessieverschijnselen. De barometers schieten van 'mooi weer' naar 'onbestendig'.

Een belangrijke barometer voor de economische ontwikkeling is het consumentenvertrouwen. Mede op grond van de conjuncturele schommelingen in die graadmeter, wisselt ook de rentestand. Beter gezegd: wordt de rentestand aangepast. Zowel het consumentenvertrouwen als de rentestand kan behoorlijk fluctueren, maar niet zo sterk als de Nasdaq, de AEX of de Dow Jones. Deze laatste fenomenen kennen dagkoersen, zij kunnen bovendien enorm wisselen en zelfs crashen.

Wie econoom is of met een economische bril naar de werkelijkheid kijkt, heeft een *conjunctureel* perspectief op de wereld. Zo'n perspectief is bepaald niet geruststellend: overal loert de neergang, de recessie. Wat op gaat, kan, ja zal ook weer naar beneden gaan. Waarschijnlijk maakt het conjuncturele, het fluctuerende karakter de economie tegelijkertijd ook zo spannend, zeker voor beleggers: je kunt hoog klimmen - maar ook diep en vooral snel vallen.

Je bewust zijn van het conjuncturele denken is nuttig, en wel vanwege een drietal redenen. In de eerste plaats om stil te kunnen staan bij verschil in perspectief. De blik van economen en bankiers op de wereld enerzijds en van sociale wetenschappers en filosofen anderzijds is niet dezelfde. Stilstaan bij elkaars perspectieven is nodig, opdat deze verschillende groepen elkaar begrijpen. Daarom wil ik mij, als socioloog, in dit artikel verplaatsen in het conjuncturele perspectief.

Dit biedt een andere blik op de wereld dan die welke sociologen hanteren, of biologen, of theologen. Natuurlijk, een conjunctureel perspectief kan samengaan met het evolutionaire wereldbeeld van biologen, maar zij zijn en blijven onderscheiden paradigma's. De zondevaal van de mens is ook niet hetzelfde als een recessie. De ene val is de andere niet.

Een deel van de sociologen staat overigens nog verder af van het conjuncturele denken dan biologen en dominees. Sociologen denken namelijk überhaupt niet in schema's van op- en neergang, wél in termen van veranderingen en verschuivingen. Althans, sommige sociologen. Anderen zijn wel evolutionair georiënteerd; zij geloven in Vooruitgang, en in civilisatieprocessen. Sommige sociologen zijn zelfs halve economen geworden: ook bij hen draait alles om de *rational choice*. Er treedt - ondanks de verschillende vertrekpunten - tussen onderzoeksterreinen en wetenschappelijke disciplines vermenging van perspectieven op.

Dat brengt ons bij een tweede reden om dit verhaal te beginnen met het conjuncturele denken. Het conjuncturele perspectief is diep doorgedrongen in andere sectoren van de samenleving en is bepaald niet meer exclusief economisch. In allerhande terugblikken bij de millenniumwende bleek bijvoorbeeld ook 'het sociale' een dagkoers, of beter gezegd: een decenniumkoers te hebben gehad. Was aandacht voor sociale vraagstukken populair in de late jaren zestig en gedurende de jaren zeventig, daarna sloeg de sociale hoogconjunctuur om in een diepe recessie voor het sociale, om plaats te maken voor een *no nonsense*-cultuur. De aandacht ging vooral uit naar het stimuleren van een economische hoogconjunctuur. In historisch perspectief kennen het sociale en het economische conjuncturen die omgekeerd evenredig met elkaar verbonden zijn: als het sociale populair is dan leidt dat, zo wordt beweerd, tot economische verspilling, begrotingstekorten en dreigende recessie; wordt alles gezet op economische voorspoed, dan komen er al snel geluiden over 'publieke armoede' en over de verwaarlozing van het sociale. Het conjuncturele denken leidt, met andere woorden, in het geval van de economie en het sociale, tot een *zero-sum*-opvatting: stijging van het ene lijkt altijd ten koste te moeten gaan van het andere, te moeten leiden tot neergang van het andere.

Alleen daarom al was het een gouden greep van de Partij van de Arbeid om met de leus 'sterk én sociaal' de verkiezingsstrijd van 1999 in te gaan. Niks concurrerende conjuncturen, ze kunnen heel goed samen opgaan. Niks *zero-sum*, het is *win-win*! Maar ook deze slimme slogan gaat ervan uit dat het economische en het sociale twee geheel verschillende domeinen zijn: je kunt als land (economisch) sterk zijn *en* sociaal, maar het een *is* niet het ander. Sterk kan blijkbaar ook asociaal zijn; en sociaal niet erg sterk.

Beginnen met het conjunctuurdenken maakt, naast de al genoemde *zero-sum* en de *win-win*, nog een derde verhouding tussen het economische en het sociale inzichtelijk. Bij nader inzien blijkt de voorstelling van het sociale en het economische als twee gescheiden domeinen niet te kloppen. Het sociale zit op alle mogelijke manieren *in* de economie, zo leert bij uitstek het conjuncturele denken. Conjuncturele veranderingen hebben immers van alles te maken met vertrouwen: met de gemoedstoestand van beleggers, consumenten en politici, met de capaciteit om het hoofd koel te houden, of zich juist gek te laten maken door schommelingen, door koersval dan wel spectaculaire koersstijgingen, met geloof in de robuustheid van financiële instituties, in de hardheid van de munt. Economie is ook, en misschien wel vooral, psychologie en sociologie. Economie *is* een sociale wetenschap.

2.2 Het sociale en het economische

Daarmee is de kwestie van de verhouding tussen het sociale en het economische nog niet opgelost. Wij moeten blijven onderzoeken hoe deze twee terreinen zich tot elkaar verhouden en ze niet bij voorbaat aan elkaar gelijk stellen of de één tot onderdeel van de ander verklaren. Het onderzoek naar de verhouding tussen het sociale en het economische is niet zozeer interessant als theoretische exercitie, maar juist vanwege het praktische belang. Zo moeten we afscheid nemen van de conjuncturele gedachte dat het economische en sociale per se elkaars concurrenten zijn, dat een sociale agenda haaks zou staan op economische voorspoed of, andersom, dat welvaart altijd ten koste zou gaan van welzijn.

Dat afscheid is niet voor iedereen eenvoudig. In de politiek bijvoorbeeld bestaat ook nu nog de neiging om te zeggen dat de sociale problemen groter zijn geworden door de eenzijdige nadruk op voorspoedige economische ontwikkeling. Het onderwijs en de gezondheidszorg zouden er nog nooit zo slecht voor hebben gestaan als nu. Het sociale wordt aldus, opnieuw, tegenover het economische geplaatst.

Ten onrechte. Onderwijs en gezondheidszorg staan volop in de belangstelling en, inderdaad, tegenover soms puissante private rijkdom staat de publieke sector er armoedig, te armoedig bij. Maar dat is een relatieve uitspraak. Nu we zo rijk zijn, hoort er meer geld naar publieke doelen te gaan, hoort het publieke domein daarvan meer te profiteren dan tot nu toe het geval is. Dat is iets anders dan de stelling verkondigen dat mét de economische voorspoed de sociale problemen groter zijn geworden. Dat is feitelijk, empirisch een onhoudbare stelling. Voorspoed nodigt blijkbaar uit tot overdrijving.

Dat bleek ook tijdens het debat over de multiculturele samenleving dat in het voorjaar van 2000 zo heftig werd gevoerd. Nog nooit werden er zulke grote woorden gesproken als in die tijd en werden er zulke onbezonnen apocalyptische uitspraken gedaan. En dat is wonderlijk. Nu het beter gaat met veel migranten, spreekt men over een ‘multicultureel drama’.

Het denkbeeld dat Nederland in sociaal opzicht steeds problematischer wordt, lijkt mij in algemene zin niet te kloppen. Er zijn zonder enige twijfel grote sociale problemen, maar dat we ze nu onder ogen zien, of beter gezegd onder ogen durven te zien, komt waarschijnlijk juist omdat we er - vooral dankzij de economische voorspoed - iets aan *kunnen* doen. De aandacht voor sociale problemen neemt toe naarmate problemen beter oplosbaar worden. De sociale en de economische conjunctuur hoeven in die zin bepaald niet tegengesteld te zijn. Maar *win-win* is ook geen gegeven. Of en hoe het economische en het sociale samengaan, hangt af van goed beleid.

2.3 Pijlers en infrastructuren

In het huidige politieke klimaat zijn sociale vraagstukken met stip gestegen. De aandacht voor sociale kwesties komt onder andere tot uitdrukking in het Grote Stedenbeleid (Ministerie van Binnenlandse Zaken), in de Stedelijke Vernieuwing (Ministerie van VROM) en in de Welzijnsnota (Ministerie van VWS). Vanuit hun eigen invalshoeken spreken deze ministeries nu over fysieke, economische en sociale ‘pijlers’ en ook wel over fysieke, economische en sociale ‘infrastructuren’.

Vanuit mijn perspectief - de Leerstoel Samenlevingsopbouw - is het gunstig dat het sociale als zelfstandige pijler wordt gezien. Het sociale heeft zich weer een plaats weten te verwerven naast de andere pijlers. En ook het spreken over een 'sociale infrastructuur' geeft het sociale veld een robuustheid waar de zachte sector lange tijd van heeft gedroomd.

Ook voor het oplossen van sociale problemen is het goed dat de sociale pijler of infrastructuur aandacht en middelen toebedeeld krijgt. Veel sociale kwesties vragen immers om een sociale aanpak. Zij worden niet vanzelfsprekend opgelost in de *slipstream* van economische hoogconjunctuur of van fysieke ingrepen, zoals het opknappen van huis en haard. Het economische en het sociale kunnen samen opgaan, maar dit betekent in veel gevallen nog geenszins dat economische voorspoed dé oplossing is voor sociale kwesties, hetgeen in de *no nonsense*-tijd vaak de leidende gedachte was.

Dat economische voorspoed niet altijd de oplossing biedt, heeft verschillende oorzaken. In de eerste plaats hebben veel sociale vraagstukken een niet-materieel of immaterieel karakter. Eenzaamheid, psychische problemen, onverschilligheid, burenruzies, opvoedingskwesties, onveiligheid, rouwverwerking, gezondheidsklachten: het zijn allemaal sociale problemen die niet of nauwelijks gerelateerd zijn aan de stand van de economie of iemands financiële positie.

Natuurlijk, arme buurten zijn vaak iets onveiliger en mensen met een uitkering zijn soms minder gezond en worden gemiddeld iets minder oud. Maar toch zou het onjuist zijn om alle sociale en existentiële problemen te reduceren tot economische ongelijkheid. Veel van bovengenoemde problemen kunnen worden opgelost, of althans aangepakt, door zorg- en welzijnsinstellingen, door hulpverleners, door sociale professionals die buitengewoon waardevol werk doen dat nu vaak wordt ondergewaardeerd.

Bij dit soort problemen hoeft niet iedereen aan de vergadertafel aan te schuiven. De mode van 'integrale' aanpak van problemen - sociaal, economisch én fysiek - doet ons soms vergeten dat veel kwesties heel effectief sectoraal, verkokerd kunnen worden aangepakt.

Er is nog een tweede reden waarom een zelfstandige sociale pijler c.q. infrastructuur gewenst is: de logica van het economische, van de markt, hoort niet overal thuis. De gedachte dat allerlei kwesties - zoals wachtlijsten en de ondermaatse kwaliteit van onderwijs, welzijn en zorg - eenvoudig zouden kunnen worden opgelost door meer marktwerking, is naïef en dogmatisch. Iedere sfeer kent zijn eigen logica. De sociale sector heeft lang niet altijd baat bij de tucht van de markt.

Dorien Pessers heeft daar zinnige zaken over geschreven. De economisering van het sociale en het private leven kan leiden tot de teloorgang van waarden die karakteristiek (horen te) zijn voor die sferen: zorgvuldigheid, wederkerigheid, opofferingsgezindheid, naastenliefde, tijd, zorg, aandacht, solidariteit en aanwezigheid¹.

Deze waarden en houdingen sporen bepaald niet vanzelfsprekend met de drijfveren van de ware *homo economicus*, die immers gemotiveerd heet te zijn door eigenbelang en rationaliteit. De sociale sector kan niet worden afgerekend in producttermen, in gekwantificeerde rentabiliteit. Hij moet niet primair gedreven worden door overwegingen van efficiency. Veel van waarde is niet zozeer weerloos, als wel letterlijk waardeloos voor hen die menen dat alles is uit te drukken in ronde euro's.

Vanuit dat perspectief is het praten in termen van een ‘sociale pijler’ of een ‘sociale infrastructuur’ op zichzelf al op de rand van het mogelijke en het wenselijke. Het zijn termen die worden gebruikt om het sociale dezelfde status te geven als het fysieke en het economische, middels de taal van de ‘harde’ sferen waarvan de waarde niet betwist wordt. Het is op de rand van het wenselijke, want de sociale infrastructuur is slechts tot op zekere hoogte vergelijkbaar met bijvoorbeeld de fysieke infrastructuur. De fysieke infrastructuur wordt immers eerst bedacht, vervolgens ontworpen en uitgetekend, aangelegd en ten slotte gebruikt. De sociale infrastructuur groeit veel meer op een organische manier. Ze lijkt, om een metafoor van socioloog Kees Fortuin te lenen, op wildpaadjes in een bos. Hij stelt: ‘Wild loopt meestal niet over paadjes die voor hen zijn aangelegd. Ze lopen, en in die activiteit vormen zich de paadjes. Dat is ook de manier waarop de informele kant van de sociale infrastructuur zich ontwikkelt. In het sociale leven zelf ontwikkelen zich verbindingen tussen mensen, ontstaan netwerken en sociale verbanden die hun eigen leven gaan leiden.’²

Ondanks deze verschillen tussen sociaal en fysiek en tussen sociaal en economisch ben ik, enigszins opportunistisch, sterk vóór het gebruik van de termen sociale pijler en sociale infrastructuur, vanwege de eerder genoemde redenen. Ik ben daar ook voor omdat de sociale sector op deze termen (pijler en infrastructuur) zijn eigen stempel kan drukken, er zijn eigen betekenis aan kan hechten. Waarom zou er wel een fysieke infrastructuur zijn en zijn we de afgelopen decennia blind geweest voor de sociale infrastructuur, voor al die verbanden, formeel en informeel, waarin mensen voor elkaar zorgen, elkaar verplegen, onderwijzen, verpozen, met elkaar spelen, plezier hebben, opvoeden, sporten, uitrusten et cetera? Hoe zou Nederland eruitzien zonder al die vrijwilligers die zich inzetten in bijvoorbeeld hun sportclub, in het verzorgingstehuis of op de taalles? Is dat niet een pracht van een infrastructuur, een kanjer van een pijler?

2.4 Bedenkingen

Zo is het maar net. Maar het denken in termen van pijlers heeft ook nadelen. In deze paragraaf wil ik een aantal van die bezwaren noemen.

In de eerste plaats is er het bezwaar van het abstracte gebruik van deze termen door beleidsmakers. Burgers begrijpen dat het praten in termen van pijlers en infrastructuren handig is: de wereld lijkt overzichtelijk verkaveld en het geeft verschillende ministeries een gelijke startpositie in de dans om de miljarden. Dat is mooi, juist ook vanuit het perspectief van bijvoorbeeld het Ministerie van VWS. Maar burgers begrijpen ook dat die pijlers en infrastructuren geconcretiseerd moeten worden, om te weten waarover we het eigenlijk hebben, om te kunnen vaststellen wat het zwaarst moet wegen en welke problemen het meest knellend zijn.

Het gekke is echter dat sommigen in Den Haag denken dat ze het over iets concreets en begrijpelijks hebben, ook als ze uitsluitend over pijlers en infrastructuren schrijven en spreken. Ik geef een nogal vermakelijk maar ook enigszins treurigstemmend voorbeeld, een citaat uit een brief van de staatssecretaris van Economische Zaken aan de Tweede Kamer van 23 november 2000 over het grote stedenbeleid. De brief luidt, sterk ingekort, letterlijk als volgt:

‘Het versterken van de economische structuur van de grote steden is een van de hoofddoelstellingen van het grote stedenbeleid (GSB). Het grote stedenbeleid omvat de volgende drie pijlers: economie en werkgelegenheid, fysiek en sociaal. (...) Het Beleidskader Stadseconomie geeft een specificatie van de inzet van de economische pijler van het GSB. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen harde, fysieke, economie en zachte, niet-fysieke, economie. (...) De middelen voor de fysieke economie worden eind 2000 door de staatssecretaris van VROM verstrekt. Vanwege de samenhang tussen fysieke en niet-fysieke economie committeer ik tegelijkertijd aan de steden het bedrag voor niet-fysieke stadseconomie dat zij tegemoet kunnen zien.’

Wat staat hier nu? In het begin lijkt er sprake te zijn van drie losse pijlers, maar even later blijkt een van die pijlers - de economie - te overlappen met een andere (de fysieke pijler, want er bestaat immers fysieke én niet-fysieke economie). Dat maakt het er niet overzichtelijker op, maar prikkelt wel de nieuwsgierigheid naar de mogelijke overlap tussen de economische en de sociale pijler. Staat die niet-fysieke economie wellicht gelijk aan een sociale economie?

Ik weet niet of er een coherent antwoord op die vraag bestaat, maar dit uitstapje in beleidsland maakt het wel mogelijk om een tweede kanttekening bij het pijlerdenken te formuleren. De conceptualisering van de werkelijkheid in sociale, fysieke en economische pijlers doet, zoals ook uit de inconsistente brief van de staatssecretaris duidelijk blijkt, geen recht aan verknopingen, overlap en vermenging tussen sferen.

Zo bevat welhaast ieder fysiek programma of fysieke installatie een sociale component en betekenis. Een hangplek is zowel een fysiek als een sociaal fenomeen. En wat zijn Melkertbanen (nu ID-banen geheten)? Zijn het sociale investeringen bedoeld ter verhoging van de leefbaarheid in buurten, of gaat het hierbij om een economisch werkgelegenheidsprogramma? Of zijn de Melkertbanen beide tegelijkertijd? En is stedelijke vernieuwing, de herstructurering van wijken, nu een vorm van sociale politiek (volgens sommigen is de differentiatie van wijken - slopen van huurwoningen, bouwen van koopwoningen - gericht op het versterken van de sociale integratie in een buurt), of hebben sociaal en fysiek hier *au fond* weinig met elkaar te maken. Wordt er een sociaal sausje gegeven aan een programma dat om redenen van volkshuisvesting noodzakelijk is; gelet op de vraag naar koopwoningen op de markt? Een laatste voorbeeld: wat te denken van economische ‘bedrijvigheid’? Is het van belang om kleine bedrijfjes te stimuleren in achterstandswijken vanwege het economisch effect (en hoeveel werklozen komen daardoor aan het werk)? Of moeten we bedrijvigheid vooral in de sociale zin van het woord begrijpen, in de zin van het verhogen van de levendigheid?

Fenomenen blijken tegelijkertijd verschillende betekenissen te kunnen hebben, bij twee pijlers te kunnen horen. Soms staan het fysieke, het economische en het sociale helder gescheiden van elkaar, maar vaak is sprake van ingewikkelde verknopingen. Een verschijnsel hoort dan bij meerdere sferen tegelijkertijd. En soms *is* het ene zelfs het andere geworden (economie bleek een sociale wetenschap). Dan gaat het fysieke of het economische als het sociale gekleed. Of andersom.

Bovenstaande voorbeelden geven aan dat pijlers of infrastructuren lang niet altijd scherp van elkaar te onderscheiden entiteiten zijn. Dat inzicht doet recht aan de werkelijkheid. We moeten onderkennen dat pijlers soms behoorlijk doordringbaar en vermengbaar zijn. Ze zijn, met een duur woord, permeabel, zozeer zelfs dat ze soms nog nauwelijks van elkaar te onderscheiden zijn. Een mooi Nederlands, Deltaplanachtig beeld: de wereld als permeabele pijlerdam.

Het pijlerdenken leidt enerzijds tot vergaande abstracties van de politiek, anderzijds is het blind voor de vermenging van sferen die we in de praktijk tegenkomen. In de beeldtaal staan pijlers massief naast elkaar, terwijl we oog moeten krijgen voor de leefwereld van alledag waarin economische, sociale en fysieke fenomenen op ingewikkelde manieren in elkaar grijpen. Juist die vermenging en de processen van wederzijdse beïnvloeding moeten we proberen te begrijpen.

2.5 Relatieve denken én handelen

We moeten leren *relatieve* naar de wereld te kijken: het economische en het sociale kunnen wel analytisch worden onderscheiden, maar vervolgens moeten hun onderlinge relaties nader worden onderzocht. Daarbij moeten we niet blijven steken in cliché's, zoals de opvatting dat er sprake zou zijn van ofwel *zero-sum*- ofwel *win-win*-relaties.

Een praktijkvoorbeeld. In een achterstandswijk staat een bankfiliaal. De werknemers daarvan voelen zich zo onveilig dat ze 's avonds onder begeleiding de bank moeten verlaten. Bovendien is al meerdere malen gepoogd een overval te plegen op het filiaal. De wijk is relatief arm en vanuit puur economische logica is het, met alle extra kosten die gemaakt moeten worden voor bewaking en begeleiding, voor de bank niet erg aantrekkelijk om het filiaal nog langer open te houden. Maar de bank vindt sluiting eigenlijk niet acceptabel, want ze voelt zich maatschappelijk verantwoordelijk: haar cliënten laat ze, om sociale en bedrijfseconomische redenen, niet graag in de steek.

De bank, als economische actor, heeft groot belang bij verbetering van de sociale infrastructuur van de buurt. Het moet er weer veilig worden, onder andere doordat er meer wijkagenten en politiepatrouilles komen. De leefbaarheid moet worden verbeterd door activiteiten te organiseren voor rondhangende jongeren die geen clubhuis of opbouwwerker hebben. Het toezicht in het openbaar vervoer moet worden verscherpt, zodat de medewerkers rustig kunnen reizen, en het gemiddelde inkomen van de wijk zou iets mogen stijgen, waardoor er meer omzet voor winkeliers zou zijn. Dat zou het bankfiliaal rendabeler maken. Met andere woorden: het economisch bestaan van het kantoor is afhankelijk van sociale condities. Condities die beïnvloedbaar zijn door adequaat beleid, binnen de wijk, de gemeente en het Rijk. Het sociale is in dit voorbeeld - dat bepaald niet uit de lucht is gegrepen - randvoorwaardelijk, conditioneel voor economische ontwikkeling.

Hiermee is niet gezegd dat het sociale altijd eerst komt en dan pas het economische of het fysieke. Het ingewikkelde van bijvoorbeeld vervalprocessen in wijken (en dorpen!) is nu juist dat de factoren in elkaar grijpen: een wijk met verwaarloosde huizen krijgt bewoners die daar tegen hun wil komen wonen, die maatschappelijk zwak staan, die weinig binding met de buurt hebben, niet altijd gemotiveerd zijn om hun huis goed te onderhouden, weinig te besteden hebben en zich sociaal achtergesteld voelen. Een verwaarloosde, relatief arme wijk trekt geen nieuwe ondernemers aan en de bewoners die het iets meer voor de wind gaat, trekken weg. Het imago van de wijk gaat achteruit, bewoners worden buiten de wijk niet altijd rechtvaardig behandeld als bekend wordt dat zij uit 'die' buurt komen, de sociale cohesie brokkelt verder af en uiteindelijk lijkt drastisch ingrijpen de enige optie. Men gaat sloop overwegen.

In dergelijke vervaltheorieën³ lijkt het lot van een wijk onontkoombaar: de in elkaar grijpende negatieve factoren versterken en versnellen de achteruitgang. Toch rijst de vraag - en daar is nog veel te weinig over bekend - wanneer buurten wel in een dergelijke spiraal terechtkomen en wanneer niet.

Het sociale is lang, te lang, beschouwd als een afgeleide van ofwel de fysieke kwaliteit van een buurt ofwel de economische ontwikkeling. Hierdoor is weinig kennis beschikbaar van de sociale kwaliteiten die een wijk en wijkbewoners moeten hebben om een neergaande spiraal te voorkomen. Bij het voorbeeld van het bedreigde bankfiliaal werd een aantal sociale maatregelen opgesomd dat het verval zou kunnen tegengaan.

Ik wijs er, enigszins terloops maar met nadruk, op dat in dat rijtje niets staat over de bevolkingssamenstelling in termen van etniciteit. Terecht dunkt me, maar het doorbreken van etnische concentraties speelt in veel beleidsvoorstellen helaas wel een belangrijke rol. Kijk maar naar de discussies over herstructurering en de wenselijkheid van gemengde wijken. Het feit dat veel mensen van een zelfde groep vrijwillig bij elkaar wonen, samenscholen en samen sporten, zegt echter weinig tot niets over de leefbaarheid van een buurt. Inkomen, de mate van werkloosheid en de kwaliteit van sociale relaties des te meer. En die kwaliteit van sociale relaties is in etnisch of economisch homogene straten en buurten soms beter dan in heterogene buurten. Het streven naar precies dezelfde mix aan bewoners in alle wijken is niet alleen paternalistisch, maar vaak ook weinig effectief als het om vraagstukken van leefbaarheid en veiligheid gaat.

2.6 Relatieproblemen

Nadenken over de vervlechting van het economische en het sociale vraagt om nieuwe theorievorming. Het bestek van dit artikel is te kort om daar uitgebreid op in te gaan. Wel dient een aantal aspecten te worden genoemd die daarmee samenhangen. Het zijn aspecten waarvan we in de praktijk merken dat ze de samenwerking en afstemming tussen de sferen bemoeilijken; aspecten die overdenking behoeven.

Terug naar de praktijk: het voorbeeld van de integrale wijkaanpak.

In de eerste plaats is er het idee dat alle problemen die in de wijk bij elkaar komen, ook allemaal in die wijk kunnen worden opgelost. Dat is niet juist. Zeker, er kan heel veel worden gedaan op het niveau van straat, buurt en wijk - vooral als het om sociale politiek gaat gericht op versterking van de leefbaarheid - maar de bestrijding van werkloosheid, armoede en schooluitval is niet iets waarbij een wijkaanpak altijd de meest aangewezen weg is. De tegenwoordig bejubelde 'integrale' wijkaanpak is niet *a priori* de beste. De effectiviteit van een aanpak hangt af van de problemen die aan de orde zijn. Dat klinkt als een open deur, maar velen menen bijvoorbeeld nog altijd dat we het beste het werk naar de wijk kunnen brengen om de hoge werkloosheid aan te pakken, terwijl uit onderzoek blijkt dat die aanpak niet werkt. Juist economische politiek heeft vaak een bovenwijkse schaal. Dat maakt samenwerking met andere sferen niet eenvoudig.

Er zijn meer kwesties die de ontwikkeling van een samenhangende aanpak van problemen bemoeilijken. De fysieke sector kent een hiërarchische structuur met een nog altijd behoorlijk aanwezig ministerie (zie de nieuwe Nota Wonen⁴), terwijl het sociaal beleid sterk gedecentraliseerd is. Het Ministerie van VWS bemoeit zich nauwelijks met het lokale sociaal beleid, dat dan ook sterk kan variëren tussen gemeenten.

Er zijn daarnaast, afhankelijk van de conjunctuur in de publieke en politieke opinie, grote verschillen in maatschappelijke status en reputatie tussen de drie sferen, resulterend in zeer uiteenlopende bedragen die voor de ene of andere sfeer beschikbaar zijn. De sociale pijler wil wel dapper op eigen benen staan, maar van zelfstandige financiering vanuit Den Haag is slechts mondjesmaat sprake. De sociale middelen voor wijken die in het kader van herstructurering worden aangepakt, komen vooral van het Ministerie van VROM (over vermenging - in dit geval van geldstromen - gesproken).

Er zijn daarnaast verschillen in doelen van de onderscheiden sferen, ook al treedt hier eveneens vermenging op. Dat laatste laat echter onverlet dat het in de economische sfeer primair draait om trans-acties, terwijl in de sociale sfeer inter-acties centraal staan (of horen te staan).

Een ander verschil tussen de pijlers dat afstemming bemoeilijkt, is de grote verscheidenheid in tijdshorizonten. Terwijl bij sociale vraagstukken de korte termijn, het *hic et nunc*, vaak alle aandacht opeist, worden fysieke kwesties meestal in een langetermijnperspectief geplaatst. Corporatiedirecteuren willen dat hun bezit over dertig jaar nog steeds verhuurbaar is; zij zijn van de lange baan. En hoewel financiers soms erg gepreoccupeerd lijken door het snelle geld, horen ondernemers en bankiers hun doelen toch ook te richten op continuïteit en bedrijfszekerheid op de (middel)lange termijn.

Dat brengt ons bij een laatste afstemmingsprobleem. De verhoudingen tussen de drie sferen worden soms verstoord door de sterk verschillende posities die zij innemen op de schaal van totaal privaat naar geheel en al publiek. Sociale instellingen waren voorheen ofwel overheidsdiensten of zij leefden van subsidie. Corporaties hoorden weliswaar bij het particulier initiatief, maar waren tijdenlang financieel afhankelijk van de centrale overheid. De economische sector bedroop juist zichzelf en keek niet altijd evenveel om naar publieke belangen.

Deze karakteristieken zijn niet voor niets in de verleden tijd gesteld. Deze mogelijke obstakels voor publiek-private samenwerking zijn de afgelopen jaren kleiner geworden, onder andere omdat alle drie sferen sterk in beweging zijn. Sociale instellingen noemen zich tegenwoordig welzijnsondernemingen en verdienen vaak het leeuwendeel van hun middelen op de markt van welzijn en geluk, corporaties hebben in de afgelopen jaren een nog drastischer transformatie ondergaan en positioneren zich als maatschappelijke ondernemingen, terwijl talloze particuliere bedrijven zich zijn gaan bekommeren om meer dan louter het eigen financieel gewin. Ethisch ondernemen en beleggen zijn geen lege, loze woorden meer.

Deze verandering in positie van sociale, fysieke en economische instellingen maakt dat de drie pijlers qua doelstellingen en werkwijze meer op elkaar zijn gaan lijken en dat samenwerking beter mogelijk is geworden. Zozeer zelfs dat de overheid wil waken voor te grote vermenging van sferen (zo worden woningcorporaties door een liberale (!) staatssecretaris bij hun publieke, volkshuisvestelijke leest gehouden).

Die toenemende samenwerking is goed nieuws voor andere coöperaties. Een instelling als de Rabobank is immers een, en misschien wel hét, voorbeeld van een instelling die zich niet louter bekommert om economische rentabiliteit, maar ook om sociale en duurzame verhoudingen. Dit betekent echter niet dat de Rabobank haar bestaansredenen verloochent: ze behoort evident tot de economische sfeer. Wel denkt zij voortdurend na over de sociale rol die ze als coöperatieve bank te vervullen heeft, ofwel zelf, ofwel door anderen daarbij te ondersteunen.

Eenieder die bijvoorbeeld het overzicht doorneemt van de Samenspel-activiteiten⁵, georganiseerd in het kader van 100 jaar Rabobank, zal getroffen worden door de sociale inzet van deze bank. Als het voorgaande helder is, dan wordt duidelijk dat we kunnen concluderen dat het functioneren van de Rabobank tamelijk ideaaltypisch is. Binnen de economische pijler waar zij toe behoort, doet de bank wat ze kan en moet doen, maar zij sluit zich niet in haar eigen pijler op. De bank heeft een programma waarin zij relaties met partijen uit andere pijlers aangaat en is betrokken bij andere sferen. Een engagement dat hopelijk met dit artikel verder is gesterkt.

LITERATUURLIJST

Ministerie van Binnenlandse zaken Directie Voorlichting en Communicatie, *Burgers verbonden: ICT en de stad*, rapport van de Tijdelijke Adviescommissie ICT en Stad (onder voorzitterschap van G. Cerfontaine), Den Haag 2000.

Duyvendak, J.W., 'De terugtrekkende overheid en de verspreiding van de politiek' in: Quarles van Ufford, P., F. Thomése en B. Verbeek (red.), *De ideologie van de markt. De koopman tussen staat en burger*, Bussum 1998, 149-157.

Duyvendak, J.W., *Programma Rotterdam 2000-2004, Investeren in Sociale Kwaliteit in Rotterdam*, Verwey-Jonker Instituut, Utrecht 2000.

Duyvendak, J.W., *De planning van ontplooiing, Wetenschap, politiek en de maakbare samenleving*, Den Haag 2001.

Duyvendak, J.W., R. Kleinhans en L. Veldboer, *Integratie door differentiatie? Een onderzoek naar de sociale effecten van gemengd bouwen*, Den Haag 2000.

Emirbayer, M., 'Manifesto for a Relational Sociology' in: *American Journal of Sociology* 103 (2) 1997, 281-317.

Fortuin, K. en J. Foolen, 'Fysiek en sociaal werken in de wijk: Appels en Peren?' in: *Sociaal Debat* nummer 3, Elseviers Bedrijfsinformatie, Den Haag, februari 2001

Nota Wonen: Mensen, wensen, wonen: wonen in de 21^e eeuw, Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer VROM, Den Haag, 2000

Mulder, J., 'Zwarte economiemagie' in: *De Volkskrant*, 4 januari 2001.

Pessers, D., *Liefde, solidariteit en recht: een interdisciplinair onderzoek naar het wederkerigheidsbeginsel*, Amsterdam 1999.

Scheffer, P., 'Het multiculturele drama' in: *NRC Handelsblad*, 29 januari 2000.

Staatssecretaris van Economische Zaken, Brief aan de Tweede Kamer van 23 november 2000 over het Grote Stedenbeleid, pag.7

---

¹ Pessers, D., *Liefde, solidariteit en recht: een interdisciplinair onderzoek naar het wederkerigheidsbeginsel*, Amsterdam 1999.

² Fortuin, K. en J. Foolen, 'Fysiek en sociaal werken aan de wijk: Appels en Peren?' in: *Sociaal Debat* nummer 3, Elseviers Bedrijfsinformatie, Den Haag, februari 2001, pp 37-55

³ Zie o.a. Prak, N.L. en H. Priemus, Model om verval van naoorlogse woningen beter te voorspellen. In: *Bouw*, nr. 17, 18 augustus 1983, pag. 37-39

⁴ Nota Wonen, Ministerie van Volkshuisvesting, ruimtelijke ordening en milieubeheer VROM, Den Haag, 2000